

Hoe socratisch is een filocafé?

Kristof Van Rossem

- Eerste scène : een zomerse namiddag op een terras in Vilvoorde.....
- Wat doet de gespreksleider hier?.....
- Tweede scène : een dag in Athene, ong. 350 voor Christus
- Wat doet Socrates hier?.....
- Had Socrates een methode?
- Wat is de methode van ‘het socratisch gesprek’?.....
- Een filocafé en een socratisch gesprek vergeleken.....
- De gifbeker.....

Eerste scène: een zomerse namiddag op een terras in Vilvoorde

‘Alles is toevallig in het leven’ zegt Frans, een oudere man die reeds enkele jaren geleden voor het eerst een filocafé meemaakte en sindsdien een vaste klant is geworden. ‘Ja’, roept een jonge vrouw die een koffie zit te drinken aan de toog, ‘dat is waar, maar soms gebeurt er iets dat je daaraan doet twijfelen. Dan lijkt het plots alsof er een plan voor je leven of zoiets bestaat’. ‘Dat klopt’, zegt haar buurvrouw. ‘Ik heb zelfs eens gehoord dat déjà-vu’s tekenen zijn dat ons leven helemaal niet zo toevallig is’. ‘Volgens mij is ons leven ook helemaal niet zo toevallig. Ik heb eens een boek gelezen en daar stond in dat je zelfs als kind kiest bij welke ouders je wilt geboren worden. Dat je in dit gezin geboren wordt en niet in een ander, is dus niet toevallig maar een gevolg van een keuze!’ Aan het woord is Maria, een dame die er zestig uitziet en met haar vriendin af en toe een filocafeetje meepikt, zoals vandaag. ‘Ja, had ik de keuze gehad’, zegt haar vriendin Lydia, ‘dan had ik wel een ander gezin gekozen. Ik geloof dus niet echt wat dat boek predikt. Je kan dat toch zo niet uitleggen aan kinderen die mishandeld worden door hun vader of moeder? Als het een gelukkig gezin is, ok, dan zullen ze dat wel accepteren. Maar voor veel kinderen

klinkt het idee dat ze voor zo'n gezin hebben gekozen heel hard'. 'Ja, en tegenwoordig hoor je dat zo veel', zegt nog een buurvrouw, 'er zijn tegenwoordig heel wat kinderen die door hun ouders mishandeld worden'.

'Momentje!' De gespreksleider komt tussenbeide. 'We hadden het over de vraag: *Bestaat toeval?* Ik hoor hier en daar een opvatting vallen. Kan er iemand een voorbeeld uit eigen ervaring bij deze vraag geven? Heeft iemand hier eens iets meegemaakt dat iets aantoonst over het bestaan van toeval?'

Het is even stil in het café. 'Ik heb wel een voorbeeld', zegt een dame van middelbare leeftijd. 'Hoe heet je?' vraagt de gespreksleider. 'Ik ben Liliane', zegt ze. 'Vorige week is me iets heel ergs overkomen'. De groep houdt de adem in. 'Mijn lievelingskat Tommy, die meer dan 10 jaar niet van mijn zijde is geweest, is plots verdwenen. Ik ben er het hart van in. Ik zag hem het laatst vorige zaterdagmiddag achteraan in onze tuin achter de treurwilg. Ik heb hem nu een week niet meer gezien of gehoord. Op jacht kan hij niet zijn, want hij is gecastreerd. Waar is hij toch naartoe? Ik ben er nog steeds niet overheen. Ik ben reeds lang alleenstaand en mijn Tommy was mijn enige toeverlaat. Hij was altijd aan de deur als ik thuis kwam, hij kwam 's avonds altijd op mijn schoot zitten als ik naar de TV keek, hij was zo lief en zo mooi. Ik moet hem terugvinden! Ik heb een fotootje bij de bakker en in de supermarkt gehangen. Als iemand van jullie hem misschien heeft gezien...(zucht)'

Het blijft enkele seconden stil. 'Liliane', zegt de gespreksleider, 'je vertelde daarnet dat je iets meegemaakt had dat iets te maken had met de vraag 'Bestaat toeval?'. Kan je ons vertellen wat jouw verhaal met die vraag te maken heeft?'

'Oh ja'. Liliane krabt even in haar haar en herschikt haar bril. 'Het zit zo. Tommy verdween, zoals ik zei, op zaterdagmiddag om 16u30 precies. Welnu, de dag daarna, op zondagmiddag, zit ik op mijn terras in het zonnetje en denk ik terug aan hem. En om 16u30 precies, ik overdrijf niet, verschijnt op dezelfde plaats waar Tommy verdween, achter de treurwilg, een haan met juist dezelfde kleuren als Tommy. Hij had ook grijs op zijn lichaam, mooie grijze pluimen met onder zijn kop wat wit en een staart met zwarte vlekken. Het overkomt mij nooit dat kippen of andere dieren op mijn gazon verschijnen.

Ik woon in een villaatje in een wijk waar geen boeren of zo in de directe omgeving zijn. Waarom verschijnt die haan daar dan, precies op dat moment?

Buurvrouw: En is die haan daar nog steeds?

Liliane: Hij is die namiddag gebleven maar 's anderendaags was hij weg.

Gespreksleider: Kan je ons eens zeggen wat dit nu precies met het al of niet bestaan van toeval te maken heeft?

Liliane: Wel, dat kan toch geen toeval zijn dat die haan met dezelfde kleuren als mijn kat op precies dat tijdstip achter mijn boom verschijnt? Voor mij was dat een teken!

Buurman: Waar was dat dan een teken van volgens jou?

Liliane: Het was alsof de haan tegen mij zei: 'ik ken je verdriet, het komt wel in orde'. Ik geloof dat die haan een teken was dat iets of iemand ergens hierboven mijn verdriet om Tommy begreep.

Een tafeltje dames iets verderop zit te knikken met een blik in de ogen alsof ze meteen begrepen hebben waarover het gaat.

Gespreksleider: Dames, het lijkt alsof jullie begrijpen wat Liliane hier zegt. Kan je even kort herhalen wat dit volgens haar met het bestaan van toeval te maken heeft?

Een van de dames: Ja, Liliane zegt volgens mij dat het verschijnen van de haan op dat moment geen toeval is. Het is een teken van hierboven dat haar verdriet begrepen wordt.

Andere dame: Ik kan dat volledig volgen, hoor. Ik heb ook wel eens een keer een liedje...

De gespreksleider onderbreekt haar: Momentje, mevrouw. Even terug. Klopt dat, Liliane, wat de collega daar zegt?

Liliane: Ja, dat die haan daar op dat moment met die kleuren op die plaats verschijnt, dat kan geen toeval zijn.

Gespreksleider: Zeg jij : 'dat kan geen toeval zijn' of zeg je ook 'dat is geen toeval'?

Liliane (denkt even na): Dat is geen toeval, volgens mij. Daar is iets mee bedoeld, maar wat, dat weet ik niet.

Gespreksleider: Ok, Liliane. Je zegt dat die haan in je tuin geen toeval was. Zeg jij nu ook dat toeval in het algemeen niet bestaat?

Liliane: Er zijn waarschijnlijk vele toevallige dingen in het leven. Maar het verschijnen van die haan op dat moment was geen toeval, dat weet ik zeker, dat kan gewoon niet.

Gespreksleider: Zo dames en heren, we hebben hier nu iemand in ons midden, Liliane, die aan de hand van een eigen ervaring beweert dat toeval, althans op het moment toen de haan verscheen, niet bestaat. Wat vinden jullie hiervan?

Harry (vaste klant, zit een tafeltje verder): Nou, ik heb hierover onlangs nog een boek gelezen. Wat Liliane meemaakt, is een voorbeeld van een synchroon moment in het leven. Het is een verdichtingsmoment dat laat zien dat ons leven niet origineel is, hoewel we het vaak zo beleven. In wezen doorlopen we in verschillende levens een soort 'plan', een project waar we ons zelf niet van bewust zijn. En op sommige momenten wordt dat duidelijk.

De dames aan het tafeltje knikken opnieuw. 'Ja', zegt er een van hen, 'het zijn tekenen van een vorig leven, van een plan zoals meneer zegt. We zijn ons helemaal niet bewust van alles wat er in ons leven gebeurt.'

Er klinkt algemene instemming.

'Ik geloof dat niet', zegt Frans. 'Ik denk dat ik weet in welke wijk van Vilvoorde Liliane woont. Ik woon zelf iets verder, iets meer in de richting van de kouter. En ik was op wandel afgelopen zondagnamiddag, rond 16u. Ik heb toen Marcel Vandenmeerssche, een boer die iets verderop woont, een tiental van die grijze hanen zien vrijlaten uit een grote kooi achteraan op zijn tractor. Ik vond het toen ook al een eigenaardig zicht. Hij wou ervan af, zeker? In elk geval: die haan die Liliane zag, is meer dan waarschijnlijk een van die beesten. En van heel dat verhaal over 'geen toeval', geloof ik niets. Alles wat wij meemaken, is gewoon toeval, er is geen plan of zo'.

Het is opnieuw even stil in het café.

Gespreksleider: Wat vind je hiervan, Liliane?

Liliane (geagiteerd): Ja, daar schrik ik wel van. Ik weet ook niet of wat Frans zegt allemaal waar is. Maar als het waar is, en die haan komt daar vandaan, dan doet dat niets af aan wat ik daarnet zei.

Gespreksleider: Weet iemand nog wat het was dat Liliane daarnet zei?

Meisje: Volgens mij zei ze dat het moment waarop ze de haan zag, geen toeval was. Daar was iets mee bedoeld.

De mensen in haar buurt knikken.

Gespreksleider: Stel dat die haan van die boer is, hoe kan het dan dat dat geen toeval is, Liliane? Dat begrijp ik niet. Kan je ons dat eens uitleggen, ik ben benieuwd hoe jij dat ziet.

Liliane: Dat maakt eigenlijk geen verschil. Ik zat op mijn terras, ik zag die haan met dezelfde kleuren als mijn Tommy, ook achter die boom, en voor mij voelde dat alsof dat geen toeval was, alsof iemand of iets mijn gevoel van verdriet begreep en me vertelde dat dat zo moest zijn of zo.

Gespreksleider: Liliane, daarnet zei je : ‘Dat moment van de haan *was* geen toeval. En je voegde er nog aan toe ‘dat weet ik zeker, dat kan niet anders’. Nu hoor ik je zeggen : ‘Op dat moment voelde het *alsof* het geen toeval was’. Dat begrijp ik niet. Zeg je nu: ‘dat moment is geen toeval’ of ‘ik had het gevoel dat dat moment geen toeval was’? In dat laatste geval kan het zijn dat het misschien toch toeval is, maar dat jij het niet zo voelt. Kan je ons dat eens helder schetsen?

Liliane: Ik ben in de war, laat me even met rust.

Gespreksleider : ‘is er iemand anders die dit probleem eens kan samenvatten?’

Jan: Zij zegt nu dat ze het gevoel heeft dat het verschijnen van de haan geen toeval was, terwijl ze eerst zei dat ze zeker wist, dat dat geen toeval was. Dat is een verschil.

Gespreksleider: En wat is dan het probleem?

Jan: Nou ja, als Frans gelijk heeft, is die haan door die boer uitgezet en loopt die gewoon toevallig op dat moment op haar gras. Zij mag daar een gevoel bij hebben, maar dat is dan voor eigen rekening en geen beschrijving van wat er gebeurt op dat moment.

Gespreksleider: Zeg jij dan dat het verschijnen van die haan wel gewoon toeval is?

Jan: Als het klopt wat Frans zegt wel ja.

Frans: Maar dat klopt ook. Ik zit dat hier niet te verzinnen. Ik heb het met mijn eigen ogen gezien. Het is zo goed als zeker dat die haan in haar tuin van Vandenmeerssche komt, het waren precies die kleuren die zij beschrijft!

Gespreksleider: Wie vindt dan nog dat het moment met de haan gewoon toeval is?

De meerderheid van de vingers gaan de lucht in.

Liliane (scherp – verdedigt zich): Dat maakt toch niets uit. Voor mij kwam die haan op precies 16u30 net op de plek van mijn Tommy. Of hij nu door die boer is uitgezet of niet, maakt toch niets uit. Dat hij net daar verschijnt, is geen toeval.

Jan: Maar niemand heeft die haan toch verteld om net op dat uur in je tuin te verschijnen! Dat dat gebeurt, is toeval. Wat jij ‘geen toeval’ noemt, is alleen jouw verbeelding.

Liliane: Dat kan niet louter mijn verbeelding zijn. Trouwens: het idee ‘dit is geen toeval’ is altijd subjectief, altijd een gevoel. Je kan dat hier niet zomaar analyseren.

Gespreksleider: Moment, Liliane, zeg jij nu dat een uitspraak over ‘dit is toeval’ of ‘dit is geen toeval’ altijd subjectief is, altijd een uitspraak van een gevoel?

Liliane: Ja, dat is iets wat je vindt op basis van wat je voelt op dat moment.

Gespreksleider: Dat begrijp ik niet. Je hebt dat hier toch net voor iedereen beweerd, en niet alleen op dat moment. Bovendien ook niet als een expressie van wat je voelt. Je zei zelfs het zeker te weten. Kan je dat eens uitleggen? Laten we beginnen met te onderzoeken of wat je daarnet zei klopt: Is er hier iemand die daarnet in het gesprek vond ‘dit is toeval’ op basis van wat je op dat moment voelde?

Frans: Nou, wat mij betreft zeker niet. Ik blijf erbij, dat sinds ik dat verhaal hoorde, het objectief gewoon toeval is dat die haan daar is verschenen. Ik weet hoe dat komt, ik heb

het uitgelegd. Dat zij dat geen toeval noemt, is subjectief. Meer dan een uitspraak over haar gevoel van dat moment is het niet.

Er klinkt instemmend gemompel.

Gespreksleider: Hoe zit dat nu, Liliane? Ik kom terug op mijn eerste vraag aan jou: is wat je zei nu een uitdrukking van je gevoel (dat eventueel verkeerd kan zijn) of een beschrijving van een stand van zaken?

Liliane (kwaad): Laat me nu eens met rust!

Wat doet de gespreksleider hier?

Ik stip enkele bewegingen aan die de gespreksleider hier maakt :

1. De eerste interventie die de gespreksleider in dit fragment doet, is het gesprek onderbreken. Hij roept de deelnemers meer bepaald ter orde op het moment dat het een gesprek dreigt te worden over kinderen die mishandeld worden door hun ouders. Hij haalt er opnieuw de uitgangsvraag bij: 'Bestaat toeval?' *Hij brengt de vraag opnieuw in de focus.*
2. Vervolgens vraagt hij naar een voorbeeld bij de uitgangsvraag. De deelnemers spreken in dit fragment in algemene termen over de uitgangsvraag. Ze verkennen het thema. We hebben echter nog niemand die een bewering over die vraag voor haar of zijn rekening wil nemen, noch iemand die iets heeft meegemaakt waarin de vraag een rol speelt. *De begeleider vraagt hier naar concretisering van het thema of de vraag in een voorbeeld.* Als Liliane iets later wil afwijken van de vraag door over haar kat verder door te gaan, doet hij hetzelfde. Hij vraagt naar een moment in haar ervaring waarin deze vraag speelt.
3. Op het moment dat de dames instemmend zitten te knikken, vraagt de gespreksleider om expliciet te maken wat ze hebben begrepen van Lilianes verhaal. Hij vraagt hen te herhalen wat ze heeft gezegd. Hij checkt of de deelnemers *goed luisteren*. Zelf geeft hij hier ook een voorbeeld van: hij heeft goed geluisterd toen Liliane zei: 'Op dat moment was dat geen toeval, dat weet ik zeker'. Dit stelt hem in staat dit te herhalen op het moment dat ze hierover een andere uitspraak doet.

4. De gespreksleider vraagt dat Liliane *positie inneemt door een bewering te doen* over de vraag. Hij vraagt haar wat ze precies zegt: ‘dat kan geen toeval zijn’ of ‘dat is geen toeval’? Dit zijn immers twee totaal verschillende uitspraken en het is van belang dat Liliane onder een van beide haar handtekening zet.
5. Nadat de positie scherp is, *nodigt de gespreksleider uit tot onderzoek* hierover: ‘Wat vinden jullie hiervan?’ Hier wordt het verhaal van Liliane opengetrokken naar de hele groep. Iedereen kan zich er nu mee inlaten.
6. Op het eind van het fragment *confronteert* de gespreksleider Liliane met twee verschillende, ogenschijnlijk tegenstrijdige uitspraken van haar. Enerzijds beweert ze dat het geen toeval was, anderzijds zegt ze dat het een uitdrukking op basis van een gevoel van het moment was. Hij zegt dat hij het niet begrijpt en hij vraagt haar opnieuw positie te kiezen voor een van beide. Dat is kennelijk voor haar niet gemakkelijk. Ze is in de war en wordt kwaad.

Tweede scène: een dag in Athene, tweede helft van de vijfde eeuw VC

Socrates ontmoet Eutyphron, een jonge theoloog die op weg is naar het Gerechtshof om zijn eigen vader aan te klagen voor mishandeling van een slaaf met de dood tot gevolg. Dat hij dit tegen zijn eigen vader doet, wordt hem door zijn vader en de familieleden kwalijk genomen: ‘Het zou een zonde zijn dat een zoon zijn vader wegens dood door schuld vervolgt’, zegt Eutyphron bij het begin van het gesprek. ‘Ze moeten er dus slecht van op de hoogte zijn, Socrates, hoe de opvattingen bij de goden over goed en kwaad liggen’ (Plato, vertaling 1995). Hier bespeurt Socrates vermeende kennis. Hij reageert: ‘Bij Zeus, Eutyphron, meen jij dan precies te weten hoe het met de goden, met goed en kwaad staat, dat je niet vreest dat het aanklagen van je vader ook allesbehalve een goede daad zou kunnen zijn?’

Hierop stelt Socrates zich ironisch op als een leerling van Eutyphron: ‘Ik hoop jouw leerling te mogen worden’. Hij vraagt Eutyphron om zijn kennis van het goede en het kwade uit de doeken te doen: ‘Vertel me dan: wat noem je goed en wat kwaad?’ (5d)

Eutyphron begint een hele uiteenzetting over de oorlog tussen de goden, datgene waar hij veel over weet. Socrates onderbreekt hem: ‘Vertel me die verhalen eens een andere keer, als we meer tijd hebben. Probeer voor dit moment een duidelijker antwoord te geven op de

vraag die ik je zojuist voorlegde.’ Iets verder dringt hij nog meer aan. ‘Leer mij dan om wat voor essentie het gaat, waar die uit bestaat’. Hierop zegt Eutyphron: ‘welnu, goed is wat de goden welgevallig is, kwaad wat hun niet welgevallig is.’ Iets verder stelt Eutyphron het op uitnodiging van Socrates nog iets scherper: ‘ik kan beamen dat wat alle goden behaagt iets goeds is, en andersom dat iets kwaads is wat alle goden afkeuren’ (9^E). Hiermee is de mogelijkheid ook uitgesloten dat de goden onder zichzelf nog van mening konden verschillen over wat ze welgevallig is of niet. Socrates’ reactie is een uitnodiging tot onderzoek hierover: ‘Moeten we nog niet eens nagaan, Eutyphron, of dit een juiste uitspraak is? Of laten we het hierbij en geloven we zonder meer wat onszelf en anderen voor de mond komt? Is het niet beter de geldigheid van wat iemand zegt te onderzoeken?’ (9^E). De vraag die Socrates hierop voor Eutyphron heeft, is de volgende: Wordt het goede omdat het goed is door de goden bemind of is het goed omdat het door hen bemind wordt?¹

In wat hierop volgt, slaagt Eutyphron er niet in om hier een bevredigend antwoord op te geven. Hij kan meer bepaald het wezen van het goede niet omschrijven los van zijn stelling dat het goede is wat de goden welgevallig is. Dit is van belang, anders weten we niet waarom dit de goden welgevallig is. We weten immers niet wat het wezen van het goede is. Na een kort onderzoekje vat Socrates samen:

Gesteld, beste Eutyphron, dat ‘aan de goden welgevallig’ en ‘het goede’ hetzelfde zouden inhouden. Werd het goede bemind omdat het om het goede gaat, dan werd ook wat de goden welgevallig is door hen bemind omdat het hun welgevallig is. Aan de andere kant, als het godgevallige de goden welgevallig was omdat het door hen bemind wordt, dan zou ook het goede goed zijn omdat het wordt bemind. Maar je ziet nu dat het tegendeel het geval is, omdat beide volkomen verschillend zijn. Het ene is beminnelijk omdat het bemind wordt, het andere wordt bemind omdat het beminnelijk is (11a).

¹ Dit is de geschiedenis ingegaan als het zogenaamde ‘Eutyphron probleem’. Socrates wil weten wat het is dat iets goed (‘vroom’) maakt. Als dat enkel is zoals Eutyphron zegt ‘Wat de goden welgevallig is’, dan komen we in een cirkelredenering terecht : het is de goden welgevallig omdat het de goden welgevallig is : Dit is als zeggen ‘Ze houdt van haar man omdat ze van hem houdt’. Er wordt geen intrinsieke reden gegeven. Zie de bespreking hiervan in G. Matthews, *Socratic perplexity and the nature of philosophy*, Oxford, Oxford University Press, 1999, p.31-41.

En Socrates gaat verder: Alsjeblieft, verberg het niet voor me, zeg me nog eens van begin af wat het goede precies is, zonder bijkomstigheden als dat het door de goden bemind wordt [...] Zeg me nu eens frank en vrij: wat is goed en wat is kwaad?

Eutyphron reageert verward: Ach Socrates, ik weet niet meer hoe ik je moet zeggen wat ik denk. Steeds wanneer we een stelling naar voor brengen, gaat die op een of andere manier in het rond lopen en wil ze niet op de plaats blijven staan waar we haar hebben neergezet.

Socrates: [...] Maar het zijn jouw uitspraken [...] Je ziet toch zelf dat het beweringen van jou zijn die niet willen blijven staan?

Eutyphron: [...] Als het aan mij lag, zouden ze wel op hun plaats blijven.

Socrates: [...] Ik heb de indruk dat je gemakzuchtig bent geworden, daarom zal ik je de helpende hand bieden zodat ik wat over het goede van je kan leren. Laat het er niet op voorhand bij zitten. Ga eens na of alles wat goed is volgens jou niet tevens rechtvaardig dient te wezen.

....

Wat doet Socrates hier?

Wat Socrates precies tegen Eutyphron heeft gezegd en of hij er überhaupt iets tegen gezegd heeft, weten we helaas niet.² In dit fragment uit de tekst ‘Eutyphron’ ensceeneert Plato dramatisch hoe Socrates met zijn gesprekspartner omgaat. Hieruit stip ik enkele bewegingen aan :

1. Socrates moet niet vragen om een concreet voorbeeld; Eutyphron komt er zelf mee aanzetten. Socrates stuurt wel aan op een opvatting van Eutyphron die hij bespeurt in de beschrijving van het voorbeeld. Deze laatste beweert namelijk iets te weten over hoe het zit met de goden, over goed en kwaad. *Socrates schotelt hem vervolgens zelf de vraag voor: ‘Wat is goed en wat is kwaad?’*

² De ‘Socratische gesprekken’ was een genre in de Oudheid, een hoeveelheid teksten waarin de figuur Socrates optrad en allerlei rare dingen deed met mensen. Er zijn binnen dit genre twee goed bewaarde bronnen over Socrates, die van Xenophon en die van Plato waaruit dit fragment komt. Zie voor het Socratische probleem o.a. een overzicht in C.C.W. Taylor, *Socrates*, vertaling W.de Leeuw, Rotterdam, Lemniscaat, 2001, p.33-47.

2. Op het moment dat Eutyphron uitpakt met zijn theologische kennis, komt Socrates terug op de vraag over goed en kwaad. Hij slijpt ze zelf nog iets scherper tot een netelige subvraag, zodat ze nog beter aansluit bij wat merkwaardig is in Eutyphrons opvatting: Wordt het goede omdat het goed is door de goden bemind of is het goed omdat het door hen bemind wordt? Na een eerste mislukte poging van Eutyphron om hier een antwoord op te geven, *komt hij terug op zijn eerste uitgangsvraag: Wat is goed en wat is kwaad?*
3. Socrates laat Eutyphron een *zo scherp mogelijke uitspraak* doen als antwoord op de uitgangsvraag. De opvatting van deze laatste is na een tijdje: ik kan beamen dat wat alle goden behaagt iets goeds is, en andersom dat iets kwaads is wat alle goden afkeuren.
4. Socrates neemt niets zomaar voor waar aan. *Hij wil hierover onderzoek doen en wil ook dat Eutyphron hiernaar onderzoek doet.* Hij toont Eutyphron aan dat hij twee verschillende zaken door elkaar haalt en nog geen antwoord heeft gegeven op de vraag hoe het zit met goed en kwaad. Eutyphron geeft hem gelijk en erkent dat hij er nog niet is.
5. In zijn laatste reactie wil Eutyphron zich ontdoen van de verantwoordelijkheid over zijn eigen uitspraken. Hij zegt dat ze ‘op een of andere manier’ op de loop gaan. Socrates laat zich hierdoor niet kennen en schuift het hete hangijzer naar hem terug: ‘Het zijn jouw uitspraken’. Hij houdt zo de moeilijkheid levendig en de verantwoordelijkheid bij Eutyphron. Hij spoort hem tot slot aan niet op te geven en verder onderzoek te doen en geeft zelf een voorzet.

Had Socrates een methode?

In het gesprek met Eutyphron maakt Socrates het zijn gesprekspartner lastig. Hij is niet tevreden met diens theologische kennis als antwoord op zijn vraag. Zit hier een methode achter? We weten het niet. Wat Socrates zelf precies deed en zei, weten we niet. Zoals hierboven beschreven, hebben we het uit tweede bron, nl. Plato (en in dit boek dus uit derde bron). En het is een groot probleem om in die Platonische Socrates een vaste ‘socratische methode’ te herkennen. Sommige studies zeggen dat hij telkens iets anders

doet en dat je dus niet kan spreken van ‘de’ methode (Hansen 1988, p. 213-224 en Scott 2002). Anderen zeggen dat er wel degelijk sprake is van een consistente pedagogische aanpak (Vlastos 1999). Volgens mij is er geen eenduidig uitgewerkte formele methode terug te vinden in alle Platonische dialogen. Er zijn wel enkele bewegingen die regelmatig terugkeren, waarvan de ‘elenctische’ en de ‘protreptische’ beweging de meest kenmerkende zijn.

De ‘elenchus’ of ‘beschaming’ is de beweging waarbij Socrates de gesprekspartners met vermeende kennis in verlegenheid brengt. Socrates maakt zijn gesprekspartners beschaamd door hen te laten zien dat er inconsistenties zitten in hun redeneringen en ze dus niet kloppen. Door tegenvoorbeelden te geven of, zoals in de Eutyphron, zijn redenering door te trekken, laat hij inzien dat de aannames van de gesprekspartners zijn gebaseerd op ‘endoxa’, alledaagse opinies die niet doordacht zijn. Zo beweert Calicles in de Gorgias bijvoorbeeld eerst dat plezier verschillend is van geluk. Na de bevraging door Socrates beweert hij dat het hetzelfde is. Als Socrates hem hiermee confronteert, geraakt hij in de war. Dit noemen we de ‘aporia’, de verbazing, de verwarring op het eind van zo’n elenctische beweging. Meno verwoordt hoe die ervaring is, nadat hij door Socrates over de deugd is bevraagd (Plato, vertaling 1999) :

Wel, Socrates, voordat ik je ontmoette, had ik al gehoord dat jij altijd maar onzeker bent, en ook de anderen onzeker maakt. En nu heb ik de indruk dat je me hypnotiseert, me betovert, me gewoonweg behekt, zodat ik nu zelf nog enkel onzekerheid ben...Ik ben werkelijk verlamd, zowel geestelijk als lichamelijk. Ik weet niet wat ik je moet antwoorden. En toch heb ik honderden keren uitvoerig over de deugd uitgeweid, voor een groot publiek en met groot succes had ik de indruk. En nu kan ik er helemaal geen definitie van geven (Meno, 80a).

Hier in de Eutyphron is het moment van de elenchus het moment waarop Socrates Eutyphron laat zien dat hij twee verschillende zaken door elkaar haalt: iets is goed en daarom is het de goden welgevallig of iets is goed omdat het de goden welgevallig is.

Het resultaat van de elenchus is de ervaring van perplexiteit (Matthews 1999). Eutyphron is ‘verbaasd’ dat hij zo onwetend is. Die ervaring genereert de nieuwsgierigheid om te weten te komen hoe het dan werkelijk zit. Socrates spoort dan vaak zijn gesprekspartner

aan om samen op zoek te gaan naar betere kennis of waarheid. Hier doet hij dat door hem een voorzet te geven voor een onderzoek via het begrip rechtvaardigheid: ‘Ga eens na of alles wat goed is volgens jou niet tevens rechtvaardig dient te wezen!’

Zo’n voorzet, een aansporing om beter onderzoek te doen, noemen we een protreptische interventie. Dit zijn directe of indirecte tussenkomsten met de bedoeling de gesprekspartner te overtuigen van een andere, meer doordachte betekenis van de begrippen die hij/zij gebruikt. Met deze protreptische tussenkomsten wil Socrates zijn gesprekspartners moreel en psychologisch beïnvloeden (Cain 2007). Moreel wil hij zijn gesprekspartner ervan overtuigen dat hij ‘beter moet zorgen voor de ziel’ (*epimeleia tès psychès*).³ In hedendaagse termen uitgedrukt: een leven gewijd aan de zorg voor de ziel is een leven dat niet gericht is op geld verdienen en eer nastreven, maar gewijd is aan de zoektocht naar waarheid en wijsheid. Anders gezegd wil Socrates van zijn gesprekspartners wijzere en meer reflexieve mensen maken, mensen die kiezen voor het ‘onderzochte leven’! In de Apologie zegt hij dit zelf met deze woorden (Plato 1999):

(...)ik zal nooit ophouden met filosoferen, met u de rechte weg te wijzen en ieder van u die ik tegenkom op mijn gewone manier aan te spreken en te zeggen: beste vriend, je bent een Athener, burger van de grootste en om haar wijsheid en macht meest vermaarde stad; schaam je je dan niet dat je wel alle moeite doet zo veel mogelijk geld bij elkaar te krijgen en tot eer en aanzien te komen maar dat je je niet bekommert om inzicht en waarheid en om het welzijn van je ziel – daar kijk je niet naar om! En als iemand van u dit dan ontkent en beweert dat hij daar wel degelijk aandacht aan besteedt, dan zal ik hem niet zo makkelijk laten gaan en doorlopen in plaats van hem kritisch te ondervragen en ter verantwoording te roepen (29 d-e).

Deze morele doelstelling verklaart ook waarom Socrates geen genoegen neemt met woorden alleen. Het gaat om ‘logos et ergon’, woorden en daden. Hij wil dat zijn partners daadwerkelijk ook betere, bedachtzamere mensen worden.

De dramatische enscenering van Plato laat ons bovendien een Socrates zien die psychologisch ijzersterk is. Zijn filosofische activiteit kan je bij Plato niet los zien van een sterke psychologische component. In deze fase is het onmiskenbaar zo dat de ‘aporia’-

³ Elders wordt het ook een ‘therapie van de ziel’ genoemd (*therapeuesthai de tèn psychèn*). Zie bijvoorbeeld de *Charmenides*, 157a4 en de *Laches*, 185e3-4.

ervaring wat doet met zijn gesprekspartners. Socrates zorgt ervoor dat Alcibiades begint te huilen, dat Euthydemus wegloupt, nadat hij psychologisch met de grond gelijk gemaakt is enzovoort. Waarom doet hij dit? Wat is het doel van dat schaamtegevoel? Hier is duidelijk dat hij niet zomaar een vroedvrouw der gedachten is die alles maar best vindt wat de ander zegt. Neen, hij wil iets bereiken. En hij doet dat op geslepen wijze. Na de desastreuze elenchus-ervaring, verzacht hij de bittere pil door een therapie ‘à la tête du client’. Hij speelt in op de individuele gevoeligheden van zijn gesprekspartners. Zo gebruikt hij vleierij bij Phaedros, doet hij dit juist niet bij Alcibiades, spreekt hij de generaals Nicias en Laches aan op hun dapperheid en deskundigheid. Deze captatio benevolentiae⁴ hebben als doel de gesprekspartner helemaal in te pakken. Via doordachte geïndividualiseerde communicatieve strategieën waarin hij elke weerstand breekt, omsingelt hij als het ware zijn gesprekspartner tot deze het moment van filosofische verzadiging heeft bereikt (Rosetti 2011, p. 232-236). Wat is nu het doel van dit psychologisch embargo? Socrates wil hiermee zijn gesprekspartner beïnvloeden. Hij wil van hem iemand maken die oprecht is in woorden en integer in karakter. Hij wil hem met andere woorden psychologisch kneden zoals hij zelf is. Hij is er immers van overtuigd dat dit de enige manier is om gelukkig te worden (Vasiliou 2008).

Socrates’ ‘klanten’ laten zich gewillig door hem bevragen en overtuigen van een nieuw in te slagen weg, juist omdat hij zelf moreel en psychologisch consistent is (Cain 2007, p.29-31).

Wat is de ‘methode’ van het socratisch gesprek?

Wat ik in de vorige paragraaf schetste, is één lezing van wat Socrates doet, gebaseerd op een interpretatie van Plato. Sinds die tijd is ‘het socratisch gesprek’ door verschillende scholen en auteurs gemodelleerd, gestroomlijnd en aangepast om toe te passen in nog eens al even verschillende organisatorische settings (Nelson 1994, Heckmann 1993, Delnoij en Van Dalen 2003). Dit zorgt ervoor dat je vandaag niet in elk socratisch gesprek of

⁴ Dit is een retorische beweging die de bedoeling heeft om bij de aanvang van een tussenkomst de welwillendheid tussen spreker en publiek gunstig te beïnvloeden. Voorbeeld : “Geacht publiek, zonder u zou dit niet mogelijk geweest zijn etc...”.

‘socratisch café’ of andere socratische bijeenkomsten hetzelfde meemaakt.⁵ Veel hangt af van de achtergrond en de stijl van de begeleider. De begeleider die in de eerste paragraaf aan het werk is, is geschoold in de stijl van socratische gespreksvoering die door Hans Bolten en mezelf is ontwikkeld (Bolten & Van Rossem 2012). Wat in deze interpretatie een gesprek ‘socratisch’ maakt, zijn niet zozeer de formele elementen, zoals het hebben van een uitgangsvraag, een voorbeeld en een kernbewering. Het socratisch gesprek is ook geen methode waarvoor enkele vaste tools bestaan die vervolgens overal kunnen worden toegepast. Het is meer een stijl dan een methode, meer een ambacht dan een trucje. Een gesprek is bijgevolg niet socratisch als er een paar formele aspecten als een vraag, een opvatting, een argument langskomen. Het is socratisch als de begeleider ervoor zorgt dat er een aantal essentiële bewegingen gebeuren. Het zijn werkwoorden die de deelnemers en de begeleider samen realiseren. De eerste bewegingen zijn het voor eigen rekening kunnen nemen van een bewering en deze helder in concrete termen kunnen verwoorden (hier: ‘die haan is geen toeval’). Het gaat hier om positioneren en concretiseren van een standpunt. Vervolgens gaat het over het goed beargumenteren van een standpunt tot het goed kunnen luisteren naar elkaar en het onderzoek kunnen doen naar de waarheid van de beweringen.

De manier waarop de gespreksleider dit filocafé begeleidt, is duidelijk door de socratische stijl beïnvloed en bevat er elementen van. Wat hebben socratische gespreksvoering en filocafés leiden dan kort gezegd met elkaar gemeen?

Een filocafé en een socratisch gesprek vergeleken

Een vergelijking tussen twee zaken vereist logischer wijze dat er twee vrijwel onafhankelijke en identificeerbare zaken zijn die men vervolgens met elkaar vergelijkt. Dit is in deze niet eenvoudig. Ten eerste blijkt uit dit boek dat ‘hét filocafé’ niet bestaat. Elk filocafé is anders, elke begeleider pakt het anders aan. In het hierna volgende gaat het

⁵ Er is in Nederland een netwerk van bijeenkomsten dat zichzelf ‘socratisch café’ noemt. Zie socratischcafe.ning.com. Het is aan de lezer om uit te maken wat hier ‘socratisch’ aan is.

daarom over de elementen die in elk filocafé min of meer hetzelfde zijn. De gemeenschappelijke noemer is wat mij betreft:

- Het is een bijeenkomst waar deelnemers uit vrije wil naartoe komen.
- Het is kosteloos.
- Het heeft een informeel ‘café-karakter’; deelnemers kunnen in en uit lopen.
- Er is een begeleider die ervoor zorgt dat er een vraag wordt gekozen die de deelnemers willen.
- De begeleider heeft o.a. als taak het onderzoek over deze vraag te faciliteren.
- Een belangrijk doel van de bijeenkomst is dat deelnemers kennis maken met het filosoferen in de praktijk.

Ten tweede bestaat ook ‘het socratisch gesprek’ niet. Ook hier zijn er evenveel vormen en interpretaties als er begeleiders zijn. De gemeenschappelijke noemer is hier wat mij betreft:

- De deelnemers engageren zich om gezamenlijk onderzoek te doen naar een vraag die hen allen aanbelangt.
- Opvattingen van deelnemers worden als beweringen gezien die naar waarheid onderzocht kunnen worden (en niet zomaar als ontboezemingen of interventies ter kennismaking).
- De redeneringen die de deelnemers maken (kunnen) worden onderzocht op hun geldigheid.
- Er wordt nauwgezet onderzoek gedaan, d.w.z. één voorbeeld of argument wordt door iedereen bestudeerd in functie van het antwoord op de uitgangsvraag.
- De bedoeling van de bijeenkomst is dat de deelnemers gezamenlijk onderzoek voeren naar de waarheid van hun opvattingen.

Wat zijn nu enkele gelijkenissen in de twee gespreksvormen zoals ze hier worden voorgesteld?

1. Noch Socrates noch de begeleider van een filocafé dringt zijn of haar programma aan iemand op. Het zijn de anderen die graag willen filosoferen en die daarom de gespreksvorm of de begeleider opzoeken. Die eigen motivatie van de deelnemer

geeft de gespreksleider in beide vormen de vrijheid en de ruimte om dit een beetje stevig in te steken.

2. De gespreksleider stuurt in beide vormen het gesprek door vragen te stellen. Hij is allerm minst de ‘vroedvrouw der gedachten’ in die zin dat die alles maar laat komen en alles ok vindt. Socrates en de filocafé-begeleider sturen in een welbepaalde richting: die van een goed filosofisch gesprek, d.w.z. een gesprek waarin geen enkele interventie als vanzelfsprekend wordt aangenomen maar waarin alles open ligt voor onderzoek.
3. In beide vormen gebeurt het filosoferen uit vrije wil. Niemand komt er heen omdat ze door iets of iemand verplicht zijn.
4. Zowel Socrates als de begeleider van een filocafé houden vast aan de uitgangsvraag en laten zich niet verleiden tot afleidingsmanoeuvres.
5. In beide gespreksvormen stuurt de begeleider op het luisteren naar elkaar. Hier is dat bijvoorbeeld het geval wanneer de gespreksleider aan de instemmend knikkende dames vraagt: ‘Kan je even kort herhalen wat dit volgens haar met het bestaan van toeval te maken heeft?’ Het is immers van belang dat ze niet met het verhaal een eigen loopje nemen, maar bij de ander blijven. Zowel een filocafé als een socratisch gesprek zijn gespreksvormen waarin op deze manier gezamenlijkheid betracht wordt.
6. Zowel in een filocafé als in een socratisch gesprek passen protreptische interventies van de gespreksleider. De gespreksleider kan de deelnemer aansporen tot verder onderzoek en kan/mag ook een voorzet geven zodat de deelnemer verder onderzoek kan plegen. In het voorbeeld motiveert de gespreksleider Liliane om het verschil uit te leggen tussen het gevoel dat de haan niet toevallig was en het feit dat het geen toeval was. Hij spoort haar aan door haar dit onderscheid zo voor te schotelen en haar aan te moedigen: ‘Kan je ons dat eens uitleggen?’

Welke verschillen zijn er tussen een filocafé en een socratisch gesprek?

1. Een ‘elenchus’-ervaring bij een deelnemer is er niet noodzakelijk in een filocafé, wel in een goed socratisch gesprek. Dit neemt niet weg dat er zich in een filocafé een moment van verwarring kan voordoen, of dat een gespreksleider hierop kan aansturen. In het voorbeeld van Liliane, is het een andere deelnemer, Frans, die

voor de verwarring zorgt. Nadat ze de kritiek van Frans hoort, vraagt de gespreksleider of ze nog steeds vindt dat het geen toeval is, of dat ze het enkel zo voelt. Dit brengt haar in de war. Het is volstrekt legitiem om het hier als gespreksleider van een filocafé bij te laten en ervoor te zorgen dat Liliane nog een prettige namiddag beleeft. In dit voorbeeld gaat de gespreksleider echter verder. Hij diept de inconsistentie in de opvatting van Liliane verder uit. Hij vraagt Liliane het probleem nog iets verder uit te spitten en maakt het haar op die manier extra lastig. Dit is reeds wat Socrates ook zou doen. Het wordt hier echter niet zoals in een socratisch gesprek systematisch verder uitgespit als een gemeenschappelijk probleem voor de hele groep.

2. Dit heeft ook te maken met een tweede, objectief verschil. Socrates filosofeerde met enkele gesprekspartners, een socratisch gesprek in de Nelson-traditie kent doorgaans een tiental deelnemers. Het aantal deelnemers aan een filocafé is in principe oneindig. Verder gebeurt het ook in een café, een informele setting, terwijl een socratisch gesprek meestal plaatsvindt in een ruimte met iets meer concentratiemogelijkheden. De organisatorische setting van een filocafé zorgt er dus ook voor dat een filocafé kan worden gezien als een eerste kennismaking met filosoferen. Een socratisch gesprek is op dat vlak veeleisender.
3. Het werken met een ervaring van de deelnemers, hetzij iets wat zich hier en nu afspeelt, hetzij iets uit hun verleden, is een socratisch element. Je vindt het bij Socrates zelf en het is een ‘must’ geworden in de Duitse traditie van het Sokratisches Gespräch.⁶ In een filocafé is een eigen ervaring van een deelnemer erg dankbaar omdat het de abstracte discussie concreet maakt. Het is echter niet strikt noodzakelijk om een filosofisch gesprek te voeren. De concretisering van de discussie in een ervaring is bij een socratisch gesprek essentieel.
4. De doelstelling van beide gesprekken is verschillend. Een filocafé is laagdrempelig en is ook geslaagd als het onderzoek niet echt lekker loopt of als er na een tijdje een nieuwe vraag wordt gekozen. De deelnemers aan een filocafé zijn vaak ook tevreden als verschillende opvattingen naast elkaar blijven bestaan zonder ze verder op elkaar af te stemmen of te onderzoeken. Voor vele deelnemers is het gesprek geslaagd als ze ‘iets filosofisch’ met elkaar besproken hebben en hier een

⁶ Zie <http://www.philosophisch-politische-akademie.de>

goed gevoel aan over houden. Een socratisch gesprek is veeleisender en intensiever. Hier is het gesprek geslaagd als de opvattingen helder zijn, als er over een of meerdere opvattingen een nauwgezet onderzoek naar de waarheid ervan is gebeurd. Een socratisch gesprek waarbij iedereen bij zijn standpunt blijft en alles ok vindt, is niet geslaagd.

Samenvattend zie ik een filocafé als een laagdrempelige kennismaking met het filosoferen. Het socratisch gesprek is daarentegen veruit de meest intensieve vorm van filosoferen. De socratische stijl toepassen, zoals deze gespreksleider deed in een filocafé, kan dus perfect. De deelnemers krijgen dan een stevig kennismakingsbad. Een filocafé is dan socratisch in de mate de begeleider deze stijl belichaamt. Het blijft echter in dat geval nog altijd een filocafé ‘socratische stijl’ omdat de setting (informeel karakter, onbeperkt aantal deelnemers etc.) anders is. Andersom is een filocafé-begeleider geen socratisch gespreksbegeleider. In een doorsnee filosofisch café wordt geen ‘socratisch gesprek’ gevoerd. Een gesprek zonder enige ‘elenchus’-ervaring, zonder scherp geformuleerde en goed beargumenteerde opvattingen die door de deelnemers gedisciplineerd en gezamenlijk naar waarheid worden onderzocht zolang dat nodig is, is geen socratisch gesprek.

De gifbeker

Zoals bekend was het laatste wat Socrates deed in zijn bestaan, het drinken van de beker dollekervel. Hiermee voerde hij naar verluid onverstoord en met opgeheven hoofd zijn doodvonnis uit. Waar hij officieel voor aangeklaagd werd, was ‘goddeloosheid’ en ‘misleiding van de jeugd’. Volgens sommige bronnen was het een politieke afrekening, anderen zien het als een verlengstuk van zijn subversieve gespreksstijl. Hoe dan ook, Socrates was niet bekommerd om zijn eigen populariteit, om geld of eer. Hij was evenmin bekommerd om het welbevinden van zijn gesprekspartners. Vele gesprekken bij Plato lopen inderdaad niet af met een happy end. Vaak worden de gesprekspartners kwaad of lopen weg, het gesprek is nooit helemaal afgerond. Het is niet anders met Eutyphron. Na een tweede aanzet door Socrates om via het concept ‘rechtvaardigheid’ helderheid te

krijgen over wat goed is en wat kwaad is, blijkt onze theoloog ook hier niet in staat om dit goed te beargumenteren. Het gesprek eindigt als volgt :

Socrates: [...] Als jou niet helder voor ogen stond wat goed en kwaad is, zou je er nooit aan begonnen zijn je vader, die een oude man is, omwille van een dagloner te vervolgen wegens dood door schuld. Nee, je zou uit vrees voor de goden en uit schaamte tegenover de mensen het niet riskeren hier verkeerd te handelen. Nu ben ik er zeker van dat jij precies meent te weten wat het goede is en wat niet. Zeg het me dus, m'n allerbeste Eutyphron, verberg je inzicht niet.

Eutyphron : Een andere keer, Socrates. Ik moet me nu haasten, het is tijd dat ik ga.

Socrates : Wat doe je nu, goede vriend! Door weg te gaan beschaam je mijn zo hooggespannen verwachtingen. Ik had gehoopt van jou te leren wat het goede is en wat niet [...] !(15 d-e)

Hoe zou Socrates Liliane aanpakken in het gesprek over de haan? Socrates zelf was naar verluid in zijn laatste uur ook met een haan bezig. In Plato's Phaedo lezen we zijn laatste woorden : 'Crito, we zijn Asclepius nog een haan schuldig. Wel, vergeet niet hem die te geven' (Plato 1999). Staat Asclepius hier symbool voor boer Vandermeersch? Zou Liliane dit detail ook 'geen toeval' noemen?

Laten we eens kijken hoe de kwestie met de haan in het filocafé beslecht werd :

Gespreksleider : Hoe zit dat nu, Liliane? Ik kom terug op mijn eerste vraag aan jou: is wat je zei nu een uitdrukking van je gevoel (dat eventueel verkeerd kan zijn) of een beschrijving van een stand van zaken?

Liliane (kwaad): laat me nu eens met rust!

Gespreksleider: Liliane, je bent...

Liliane (onderbreekt): Ik word hier voortdurend onder druk gezet! Ik vraag me af wat jullie tegen mij hebben. Ik word hier voortdurend bekritiseerd. Dit is toch geen filosofie! Dit is toch niet waarom ik hier naartoe ben gekomen!

Gespreksleider: Wat had je dan verwacht, Liliane? Wat is volgens jou dan wel filosofisch?

Liliane: Nou, dat je niet voortdurend bekritiseerd wordt, maar dat je eens over iets niet alledaags kan spreken met andere mensen, dat je eens kan vertellen wat je meegemaakt hebt.

Gespreksleider: Is er iemand hier die wat Liliane zegt volgt of een andere interpretatie heeft van wat 'filosofisch' is?

Frans: Ik vind dat je in een filosofisch gesprek wel kritiek moet kunnen verdragen. Filosoferen is niet alleen zeggen wat je meegemaakt hebt, het is ook nagaan of wat je zegt wel allemaal klopt.

Gespreksleider: wat vind je hiervan, Liliane?

Liliane (staat recht, neemt haar tas): Het kan me niet meer schelen, ik heb er genoeg van, ik heb wel wat beters te doen op een zondagnamiddag (loopt weg).

De groep neemt een half uurtje pauze. De gespreksleider drinkt onverstoord en met opgeheven hoofd zijn kopje koffie leeg.